

EDMUND KIZIK (*Gdańsk*)

GDAŃSKI MEDAL JUBILEUSZOWY
Z OKAZJI TRZECHSETLECIA INKORPORACJI PRUS DO POLSKI
W 1754 ROKU

Słowa kluczowe: *medalierstwo, mecenat, prezenty dyplomatyczne, budżet Gdańska*

Kwerenda w księgach kasowych gdańskiej kamlarii dostarcza niekiedy bardzo interesujących informacji o mecenacie Rady miejskiej w XVII–XVIII w. Niestety dotychczasowy stopień wykorzystania dokumentacji księgowej w nowszych badaniach np. nad medalierstwem gdańskim¹ jest raczej sporadyczny, i to mimo faktu, że niedawne prace poświęcone gdańskiemu mecenatowi oraz wydatkom na cele ceremonialne ukazują duży potencjał drzemiący w źródłach rachunkowych². Celem niniejszego artykułu jest prezentacja zapisków zamieszczonych w gdańskiej księdze kasowej na rok 1754/1755³, które pozwalają na rekonstrukcję bliżej nieznanych okoliczności towarzyszących wykonaniu medalu jubileuszowego dla upamiętnienia gdańskich obchodów trzechsetnej rocznicy przyłączenia Prus do Polski w 1454 r. Chodzi mi przede wszystkim o zestawienie informacji o pozyskaniu potrzebnego kruszcu, osobach zaangażowanych w całe przedsięwzięcie, ale i wskazanie kręgu osób uhonorowanych tym szczególnym okolicznościowym prezentem, jakim był medal czczący akt inkorporacji. Przypomnienie tych okoliczności stanowi skromny przyczynek do dziejów kultury ceremonialnej w dawnym Gdańsku, dość jednak istotny, zwłaszcza że kolejne jubileusze związania się z Koroną Polską w 1654 i 1754 r. stanowiły w miastach pruskich święta publiczne obchodzone z największą powagą i wyjątkowo uroczyście.

¹ Np. A. Więcek, *Sebastian Dadler medalier gdański XVII wieku*, Gdańsk 1962; M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce 1587–1668*, Wrocław 1990.

² Przykładem wykorzystania tego zespołu są np. artykuły: J. Kriegseisen, *Sztuka w polityce miasta. Zamówienia artystyczne Gdańska w czasach Bartholomäusa Milwitza*, [in:] *Gdańsk w epoce Bartholomäusa Milwitza*, red. E. Kizik, Gdańsk 2010, s. 56–83; E. Kizik, *Koszty pobytu królów polskich w Gdańsku w XVII w. Rekonesans badawczy*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 114: 2007, nr 4, s. 61–77; idem, *Prezenty w polityce Gdańska w XVII–XVIII wieku*, [in:] *Prusy i Inflanty między średniowieczem a nowożytnością. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. B. Dybaś, D. Makiła, Toruń 2003, s. 105–116.

³ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt. APG), sygn. 300, 12/168, s. 120–121 (konto: „Müntzen und Medaillen”).

Krzyżacy w świetle kultywowanej przez nowożytnych gdańszczan wizji dziejów miasta stanowili figurę zdecydowanie negatywną⁴. Byli tymi, aby odwołać się do wielce popularnego dzieła Reinholda Curickego z 1654 r., a opublikowanego w 1687 r., którzy odznaczyli się swoim okrucieństwem i tyranią skierowaną przeciwko własnym poddanym, w tym również przeciwko gdańszczanom – „haben sich über alle massen Grausam und Tyranisch gegen Ihre Untertanen, und nicht weniger gegen die Dantziger erzeuget”⁵. Nic też dziwnego, że kultywowana pamięć o podjęciu walki zbrojnej z Krzyżakami, która zakończyła się oderwaniem od zakonu i aktem inkorporacji do Królestwa Polskiego, stanowiła w świadomości nowożytnych gdańszczan, ale również innych Prusaków – torunian i elblążan, nader istotny element identyfikacyjny, leżący u podstaw autonomicznego republikanizmu miejskiego, typowego dla społeczeństw dużych miast Prus Królewskich.

Przebieg samych obchodów roku jubileuszowego w 1754 r. jest skądinąd znany⁶ i nie ma tu potrzeby ich ponownego omawiania. Z naszego punktu widzenia najistotniejszy jest fakt, że poza wygłaszaniem i publikowaniem okazjonalnych mów i kazań wydarzenie uświetniono wybiciem okazjonalnego medalu⁷. Takie medale

⁴ Szczególnie dobitnie podkreślono to w rocznicowych drukach publikowanych z okazji jubileuszów inkorporacji Prus do Korony Polskiej: J. P. Titius, *Oratio secularis, Prussia seculum, sublata Cruciferorum tyrannide, libertatis sub augustissimis Poloniae regibus tertium ordiente*, Dantisci 1654 (Biblioteka Gdańska PAN (dalej cyt. Bibl. Gd. PAN), sygn. Nl 60, 4°, adl. 68; sygn. Nl 61, 4°, adl. 11; zob. B. Nadolski, *J. P. Titius – profesor wymowy i poezji w Gdańskim Gimnazjum Akademickim*, Rocznik Gdański, t. 23: 1964, s. 195–197; L. Mokrzecki, *Studium z dziejów nauczania historii. Rozwój dydaktyki przedmiotu w Gdańskim Gimnazjum Akademickim do schyłku XVII w.*, Gdańsk 1973, s. 160. Starą mowę Johanna Petera Titiusa opublikowano ponownie w trakcie obchodów w 1754 r., włączając ją do zbioru okolicznościowych druków przygotowanych przez Gottlieba Wernsdorffa: *Oratio saecularis in memoriam Prussiae ante CCC. annos [...]*, Gedani [1754] (Bibl. Gd. PAN, sygn. Od 17388 2°, adl. 30; inne druki zbioru: *ibid.*, adl. 29–31). Zawierająca szereg odniesień historycznych do postawy Gdańska w czasie konfliktu z Krzyżakami przemowa G. Wernsdorffa (*Jubel-Rede*) została przedrukowana w pracy: C. J. von Caspari, *Preußen, Polen, Cur- und Liefland in der alten und neuen Regierungsgestalt*, Königsberg 1756, s. 73–112. Analogicznie przedstawiali problem historiografowie toruńscy, zob. J. Serczyk, *Obraz zakonu krzyżackiego w historiografii toruńskiej okresu wczesnego Oświecenia*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia IX (Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 58), Toruń 1973, s. 159–174.

⁵ R. Curicke, *Der Stadt Danzig Historische Beschreibung*, Amsterdam–Danzig 1687 (faksymile: Hamburg 1979), s. 19–20; E. Kotarski, *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku*, Gdańsk 1993, s. 290.

⁶ Główne uroczystości odbyły się 27 lutego, zob. M. Pelczar, *Nauka i kultura w Gdańsku*, [in:] *Gdańsk, jego dzieje i kultura*, Warszawa 1969, s. 523–526; P. Kociumbas, *Słowa miastem przepojone. Kantata okolicznościowa w osiemnastowiecznym Gdańsku*, Wrocław 2009, s. 481–494; tekst kantaty Johanna B. C. Freislicha, *Cantate bey dem Jubelfeste*: Bibl. Gd. PAN, sygn. Od 17388, 2°, adl. 30.

⁷ Na temat medali okolicznościowych z 1654 i 1754 r. zob. S. Rühle, *Die historischen Medaillen der Stadt Danzig. Ein Beitrag zur Geschichte der Danziger Medaillenkunst und Ihre Künstler*, Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins (dalej cyt. ZWG), H. 68: 1928, s. 266, ryc. 72; nota katalogowa na temat medalu z 1754 r. z informacją, że „medalier nieznan” oraz fotografia w: *Aurea porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVIII wieku. Katalog*, Gdańsk 1997, s. 196, nr V.81. Ogólny opis gdańskich medali jubileuszowych z 1654 i 1754 r.: F. A. Vossberg, *Münzgeschichte der Stadt Danzig*, Berlin 1852, nr 1155, s. 122 (Denkmünze auf die dritte Jubelfeier

bite ze szlachejnych kruszców stanowiły istotny element sztuki motywowanej politycznie i historycznie, równocześnie ze względu na znaczenie symboliczne stawały się szybko obiektami kolekcjonerskimi; lecz poza swoją rolą symboliczną zachowywały one zawsze poważną wartość materialną łatwą do przeliczenia na obiegowe pieniądze⁸. Medalierstwo gdańskie przeżyło swój rozkwit w pierwszej połowie XVII stulecia. W XVIII w. medale wybijano już rzadziej: z inicjatywy Rady miejskiej w Gdańsku uczczono w ten sposób rocznicę reformacji (1717), ustanowienia Konfesji Augsburskiej (1730), kolejne medale wybito dla uczczenia zmarłego króla Augusta II (1733), elekcji Stanisława Leszczyńskiego i jego pobytu w mieście (1733–1734), w znak hołdu złożonego Augustowi III⁹. Kłopoty finansowe miasta wpłynęły na zaniechanie tych kosztownych form mecenatu miejskiego. Po dwudziestoletniej przerwie kolejny medal przygotowany został dopiero w 1754 r. dla uczczenia okrągłej rocznicy połączenia Gdańska i Prus z Polską¹⁰.

Pomysłodawcą uczczenia medalem wydarzeń sprzed trzystu lat był Johann Wahl, urzędujący od 1735 r. burmistrz Gdańska¹¹, typowy reprezentant rządzącej wówczas w mieście warstwy składającej się z członków kilkunastu rodzin patrycjuszowskich o starannym wykształceniu akademickim, nazywanych przez członków plebejskiego Trzeciego Ordynku z przekąsem uczonymi – *Gelehrten, litterati*. Michael Christoph Hanow, profesor Gimnazjum Akademickiego i bibliotekarz Rady, opisał wydarzenie następująco: „[...] aby zaś pamięć o tak przyjemnym fakcie dla Prus i Polski uczynić trwalszą, dostojny Wahl przedstawił własny projekt upamiętnienia tego wydarzenia w postaci medalu przekroju $3 \frac{3}{8}$ cala, który po pozyskaniu aprobaty Rady Miejskiej i pozostałych ordynków nakazano wybić [...]”¹². Stosunkowo duży medal o średnicy 80,7 mm wybity w złocie ważył $14 \frac{3}{4}$ dukata (279,28 g)¹³ i stanowił według cen z 1754 r. wartość rynkową około 129 florenów

des Abfalles der Stadt von der Ordensherrschaft) oraz idem, *Nachträge zur Münzgeschichte Danzigs*, Berliner Blätter für Münz-, Siegel- und Wappenkunde, Bd. 2, Berlin 1865, nr 993^a, s. 10 (Denkmünze auf die zweite Jubelfeier des Abfallens der Stadt von der Ordensherrschaft vom Jahre 1654); E. Bahr-feld, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in Marienburg*, Bd. V: *Münzen und Medaillen der Stadt Danzig*, Danzig 1910, nr 8741, s. 168–169.

⁸ Na temat obecności zagadnienia krzyżackiego w nowożytnej sztuce Prus Królewskich zob. Z. Kruszelnicki, *Historyzm i kult przeszłości w sztuce pomorskiej XVI–XVIII wieku*, Warszawa–Poznań–Toruń 1984, s. 151–154, il. 152–153; zob. również M. Stahr, op.cit., nr 65, s. 164–169, 237.

⁹ S. Rühle, op.cit., s. 266, nr 53–72.

¹⁰ Siegfried Rühle nieco osobliwie napisał, że medal miał upamiętnić trzechsetlecie „der Selbständigkeit der Stadt [Danzig]” (ibid., s. 266).

¹¹ J. Zdenka, *Urzędnicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Biogramy*, Gdańsk 2008, nr 1212, s. 360.

¹² M. Ch. Hanow, *Protoscholarchorum et protobibliothecariorum [...] Gymnasii Academici Gedanensis*, [in:] *Acta jubilai secundi Gymnasii Gedanensis [...]*, vol. 1, [Gedani 1759], opublikowane w: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 3: *Wybór źródeł od XVI do XVIII wieku*, red. Z. Nowak, Gdańsk 2008, s. 514 (*Wspomnienie zasług protoscholarchów i protobibliotekarzy Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego*, tłum. R. Dziegielewski).

¹³ Medal wybity sto lat wcześniej w 1654 r. o średnicy 55 mm ważył 10 dukatów (F. A. Vossberg, *Nachträge zur Münzgeschichte Danzigs*, nr 993, s. 10).

(fl.) i 10 groszy (gr.), zaś w srebrze – 5 ½ skojca, czyli 188 g (o wartości 33,87 fl.). Kompozycja medalu (il. 1) znanego m.in. ze zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu¹⁴ nawiązywała nieco do wyglądu medalu przygotowanego na dwóchsetlecie w 1654 r. Za profesorem Michaelem Ch. Hanowem przytoczmy opis medalu, na którego awersie „znajduje się napis: »Z Bożą pomocą, za szczęśliwie panującego Augusta III, Króla Polskiego, Ojca Narodów, Jubileusz Gdański dla upamiętnienia zjednoczenia Prus z Polską, w dniu powtórnej inkorporacji, w środę Popielcową, w czwartym stuleciu istnienia, w 1754 roku«. W części leżącej pod napisem znajduje się herb Gdańska, dwa krzyże przykryte koroną z dwoma lwami trzymającymi tarczę. Dookoła otoku medalu biegnie napis: »Król Kazimierz autorem zjednoczenia Prus z Polską. Po trzech wiekach jako opiekun czczony jest król August«. Rewers medalu przedstawia na środku miasto Gdańsk wraz z sąsiednią okolicą, nad wizerunkiem której czytamy napis: »Sąsiedztwo wolne i zgodne«. Powyżej świecące słońce rozpędza chmury, pod miastem widać dwa orły, jeden większy (polski), drugi mniejszy (pruski) z rozłożonymi skrzydłami przewracając krzyż pazurami jednej nogi. Napis w otoku tak należy odczytać: »Krzyż rycerzy ciemnił Prusów, polski i pruski Orzeł przepędził go, niech panuje Król i zbawienie«¹⁵.

Informacje znane już z literatury przedmiotu¹⁶ można, opierając się na księgę kamlarii, uzupełnić o szczegóły informujące o jego projektodawcy, cenie zakupu kruszców koniecznych do wykonania medalu, kosztów jego wykonania, wielkości emisji oraz – w oparciu o załączoną listę obdarowanych – ustalić również krąg osób uhonorowanych tym okolicznościowym upominkiem.

Sięgnijmy do wspomnianych zapisków buchalteryjnych. Z ich lektury wynika, że Rada nie dysponowała kruszczem niezbędnym do wykonania numizmatów i na bieżąco musiała dokonać odpowiednich zakupów u miejscowych złotników. Skupione srebro ważyło w całości 272 grzywien i 11 łutów oraz 3 fenigi według stopy grzywny krakowskiej (1 grzywna krakowska = 201,86 g kruszczu)¹⁷, co odpowiadało 284 grzywnom i 1 ½ skojca według stopy pruskiej (1 grzywna pruska = 200,33 g

¹⁴ *Obok. Polska – Niemcy 1000 lat historii w sztuce*, red. M. Omilanowska, współpraca T. Torbus [s. l. 2011], s. 409, nr 12.23; *Aurea porta Rzeczypospolitej*, s. 196, nr V.81; *Historia Gdańska*, t. III/1: 1655–1793, red. E. Cieślak, Gdańsk 1993, nr 144, wkładka przed s. 673.

¹⁵ M. Ch. Hanow, op.cit., s. 514. Oryginalny tekst inskrypcji na rewersie w otoku (litery powiększone układają się w chronostych 1754): „CRVX EQVITVM EXCRVCIAI PRVSSOS: PRVTENA. POLONA HANC AQILAE EXCVTIVNT: REX QVE SALVSQVE REGANT”. Nad sylwetą miasta: „VICINIA LIBERA CONCORS”. Awers: „PRVSSIACO LECHICI CASIMIRVS FOEDERIS AVTOR.TVTOREM AVGVSTVM SECLA TER ACTA COLVNT”. W polu głównym w 11 wierszach: „DEO AVSPICE/ AVGVSTO TERTIO/ POLONIARVM REGE POPVLORVM PATRE/ FELICITER REGNANTE/ IUBILAEVM GEDANENSE/ UNIONIS PRVTENO POLONAE MEMORIAE/ SACRVM/ REDVCE INCORPORATIONIS DIE/ FERIA QVARTA CINERVM SECVLI QVARTI/ NATALI/ ANNO MDCCLIV”.

¹⁶ Odpisy inskrypcji oraz ogólną charakterystykę medalu (srebrnego) zob. w: F. A. Vossberg, *Münzgeschichte der Stadt Danzig*, nr 1155, s. 122; E. Bahrfield, op.cit., nr 8741, s. 168–169.

¹⁷ W 1752 r. wskutek reform Augusta III nastąpiła zamiana grzywny krakowskiej na cięższą kolońską o wadze 233,812 g kruszczu.

kruszczu). Od złotnika Johanna Conrada Stentzla¹⁸ dokupiono jeszcze grzywnę i 23 skojce, czyli ogólnie zgromadzono kruszec o wadze 286 grzywien i ½ skojca.

Zebrane materiały źródłowe wskazują, że sporządzenie projektu medalu¹⁹ powierzono Johannowi Donnetowi, mało znanemu miejscowemu rysownikowi i rytownikowi²⁰. Był on najpewniej synem i uczniem Samuela Donneta, artysty raczej dość miernego, działającego w Gdańsku od około 1699 r. do 1734 r.²¹ Projekt J. Donneta nie musi zachwycać, ale i wynagrodzenie miedziorytnika wydaje się dość umiarkowane, albowiem wyniosło raptem 71 fl. i 21 gr. Wykonana w technice akwaforty podobizna jego sygnowanej pracy projektowej (*Ioh. Donnet Sculp.*) została wklejona do cytowanej książki rachunkowej (il. 1)²² oraz wtórnie umieszczona na stronach przedtytułowych okolicznościowego wydawnictwa Gottlieba Wernsdorffa²³. Podobizna medalu stanowi jeden z niewielu znanych dowodów aktywności artystycznej tego twórcy, który utrzymywał się m.in. z wykonywania drobnych prac ilustratorskich; pewnie przygotowywał na zamówienie miejscowych drukarzy ozdobne winiety. Wiadomo, że był twórcą miedziorytnicznych herbów oraz ilustracji²⁴. Pewnym kłopotem okazała się realizacja projektu. Gdańska mennica

¹⁸ Podstawowe informacje o złotniku podaje Jacek Kriegseisen w: idem, *Słownik złotników gdańskich czynnych w latach 1700–1816*, [in:] „...łyżek srebrnych dwa tuziny”. *Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816 / „...Zwei Dutzend Silberlöffel“. Das Haussilber in Danzig 1700–1816*, red. J. Kriegseisen, E. Barylewska-Szymańska, współpraca W. Szymański, Gdańsk 2007, s. 189, 235. Prac Stentzla nie odnotowuje Irena Rembowska, zob. eadem, *Gdański cech złotników od XIV do końca XVIII w.*, Gdańsk 1971.

¹⁹ Wykonaną przez J. Donneta akwafortę należy uznać właśnie za ostateczną wersję projektu, zawiera ona również dokładny profil medalu. Również Marian Pelczar wskazał Donneta jako faktycznego projektodawcę dzieła, zob. M. Pelczar, op.cit., s. 526. Z kolei Krystyna Jackowska przyjęła, że Donnet jest jedynie twórcą miedziorytniczego odwzorowania medalu nieznanego twórcy. Celem jego pracy miało być jedynie zilustrowanie druku G. Wernsdorffa (*Oratio saecularis*). Zob. K. J[ackowska], *Trzechsetlecie ustanowienia Prus Królewskich. Odwzorowanie medalu, 1754*, [in:] *Klejnot w Koronie Rzeczypospolitej. Sztuka zdobnicza Prus Królewskich. Katalog, t. 2*, red. Cz. Betlejewska, Gdańsk 2006, s. 42.

²⁰ Janusz Pałubicki, który nie odnotowuje tej pracy J. Donneta, odnajdując wzmianki o jego aktywności dopiero w latach 1782–1794, zob. J. Pałubicki, *Malarze gdańscy. Malarze, szklarze, rysownicy i rytownicy w okresie nowożytnym w gdańskich materiałach archiwalnych*, t. 2: *Słownik malarzy, szklarzy, rytowników i rysowników*, Gdańsk 2009, s. 172.

²¹ Daty jego życia nie są bliżej znane, zob. K. Zabuska, *Donnet Samuel*, [in:] *Allgemeines Künstler-Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Bd. 28, München-Leipzig 2001, s. 575; zob. również: Z. Jakrzewska-Śnieżko, *Donnet Samuel*, [in:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1: A–F, red. S. Gierszewski, Gdańsk 1992, s. 344. Nota podana przez J. Pałubickiego (op.cit., s. 172) dotyczy nie Samuela, lecz jego syna (?) Johanna. Przypisana Donnetowi przez Daniela Chodowieckiego w 1773 r. przynależność do gminy mennonickiej nie znajduje potwierdzenia w innych źródłach, zob. K. Zabuska, *Gdańska grafika portretowa XVIII wieku*, [in:] *Portret ponad wszystko. Jacob Wessel i jego wiek. Sztuka Gdańska XVIII wieku*, red. A. Mosingiewicz, D. Kaczor, Gdańsk 2005, s. 43 oraz przyp. 13.

²² APG, sygn. 300, 12/168, s. 121. Akwaforta znajduje się również w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN, zob. K. J[ackowska], op.cit.; *Obok. Polska – Niemcy 1000 lat historii w sztuce*, s. 409.

²³ G. Wernsdorff, *Oratio saecularis* (Bibl. Gd. PAN, sygn. Od 17388 2°, adl. 29).

²⁴ *Aurea porta Rzeczypospolitej*, s. 446. Nie powierzono mu już np. projektu medalu na dwóchsetlecie Gimnazjum Akademickiego (1758 r.), zob. reprodukcję miedziorytu z projektem w: L. Mok-

w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XVIII w. działała z przerwami, dlatego do prac nad emisją monet angażowano często zmieniających się fachowców spoza miasta. Może tylko nieco dziwić, że nie skorzystano z usług miejscowego złotnika Wilhelma Rathsa²⁵ lub pochodzącego z Lubeki Johanna Josta (Justa) Jastera czy też żydowskiego rytownika Isaaca Abrahama, zaangażowanych w prace miejskiej mennicy²⁶, lecz z prośbą o wykonanie stempla zwrócono się do obcego rytownika Gottfrieda Schwartza²⁷. Według notatki rachunkowej z 31 VIII 1754 r. za zleconą pracę („Per Gottfried Schwartz für einen Stempel aus Geneve verschrieben zu Medaillen wegen der Jubel Feyer der vor 300 Jahren geschehenen Incorporation der Lande Preußen mit Pohlen”) otrzymał on całkiem niebagatelne wynagrodzenie w wysokości 899 fl. i 5 gr.²⁸ Wykonany medal odbiega w pewnych szczegółach od projektu. Według zapisków księgowych dostarczony stempel posłużył do wybitcia 286 monet srebrnych oraz 5 złotych, które następnie podzielono między najważniejsze osoby w mieście oraz w państwie. Złotymi sztukami obdarowano członków dworu królewskiego Augusta III, srebrne zostały wedle słów M. Ch. Hanowa: „ofiarowane ojcom miasta i pozostałym członkom ordynków miejskich, a także wspaniałomyślnie podarowane samym profesorom”.

Podział monet odzwierciedla obowiązującą w Gdańsku hierarchię władzy. Listę obdarowanych członków Szerokiej Rady otwiera 4 burmistrzów (Johann Wahl, Christian Gabriel von Schroeder, Michael Schmidt, Nathanael Gottfried Ferber)²⁹ wraz z 14 rajcami Głównego Miasta oraz 5 rajcami Starego Miasta³⁰. Wszystkim wręczono po 3 medale, w sumie 69 sztuk. Również Gottfrieda Lengnicha, syndyka Rady oraz sławnego historyka i profesora w miejscowym Gimnazjum Akademickim uhonorowano 3 medalami, które wedle cen rynkowych odpowiadały wartości około 102 fl. (medal według wagi kruszcu wart był około 33 fl.)³¹. 12 ławnikom Głównego Miasta oraz 12 ze Starego Miasta przeznaczono po 2 monety, razem 48 sztuk. Do obdarowanych należeli jeszcze inni członkowie władz miejskich: 100 centumwirów – przedstawiciele pospólstwa zorganizowanych w czterech kwartałach Trzeciego Ordynku, 8 sekretarzy z Głównego Miasta oraz jeden

rzecki, *Gdańskie Gimnazjum Akademickie – zarys dziejów*, [in:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1: *Szkice z dziejów*, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008, s. 38.

²⁵ Biogram złotnika zob. w: J. Kriegseisen, *Słownik*, s. 182, 227–228.

²⁶ M. Gumowski, *Mennica gdańska*, red. A. Domaradzki, do druku przygotowali M. Męclewska, J. Dutkowski, Gdańsk 1990, s. 174–177.

²⁷ Niestety nie udało mi się ustalić bliższych danych tego rzemieślnika.

²⁸ APG, sygn. 300, 12/168, s. 121.

²⁹ Zob. J. Zdrenka, *Urzędnicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Spisy*, Gdańsk 2008, s. 152.

³⁰ *Ibid.*, s. 157. Listy urzędujących zob. w: *Das itzt-lebende Dantzig, Anno 1755 nach der im Monat Martio gehalten Kühn und Verküherung der Aempter*, Dantzig 1755, s. 3 (korzystałem z egzemplarza Biblioteki Gdańskiej PAN, sygn. Uph o. 4847; egzemplarz z 1754 r. ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej PAN zaginał).

³¹ Wyliczono na podstawie tabel ceny i wartości pieniądza: T. Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701–1815*, Lwów 1935, s. 77, tab. 1.

ze Starego Miasta. Nie zapomniano o innych szacownych osobistościach. Medale rozdawano wśród doktorów teologii, pastorów głównych kościołów luteranckich, nad którymi patronat miały Rady miejskie Głównego i Starego Miasta (NMP, Św. Jana, Św. Katarzyny) oraz kaznodziejów z kalwińskiego kościoła Św. Św. Piotra i Pawła (w sumie 5 sztuk). Na liście obdarowanych znaleźli się również profesorowie Gimnazjum Akademickiego³²: Ernst August Bertling (rektor i pastor kościoła św. Trójcy), Martin Gottlieb Pauli, Christian Sendel, Michael Ch. Hanow, Gottlieb Wernsdorff, Benjamin Groddeck, profesor matematyki Heinrich Kühn oraz 2 fizyków miejskich: Georg Remus i Johann Ernst Kulmus. Uhonorowany też został Friedrich Klein, kandydat teologii i kaznodzieja w gdańskim kościele Zbawiciela, który z okazji rocznicy przygotował okolicznościowy utwór („das Carmen verfertiget”)³³, za co otrzymał 200 fl. wynagrodzenia³⁴. Nie zapomniano również o 2 podsędkach z Głównego i Starego Miasta, 7 urzędnikach kamlarii, 4 asesorach, przedstawiciele Trzeciego Ordynku kontrolujących pracę kamlarii oraz na samym już końcu 2 medale przeznaczono dla pisarzy kasy oraz dla pewnego urzędnika niższej rangi („1 Bediente”).

Aby uhonorować inne ważne osoby, trzeba było jeszcze wybić kilka dodatkowych monet. I odpowiednio – 3 monetami obdarowano Antona von Leubnitz, zaufanego dworzanina króla Augusta III³⁵. Dostał on tyle samo monet, ile przyznali sobie rajcy, po medalu otrzymali jeszcze 3 ministrowie, m.in. Ferdynand de Saul, bliiski współpracownik ministra Henryka Brühla, oraz ponownie burmistrz Nathanael G. Ferber, lecz tym razem jako burgrabia królewski. Obdarowano również wpływowego członka Komisji Skarbu Nadwornego Johanna Benjamina Steinhäusera, który był bibliofilem i kolekcjonerem medali. Na liście znalazł się również kanclerz wielki koronny Jan Małachowski, któremu sprezentowano 6 monet. W sumie rozdano 279 monet srebrnych oraz 5 złotych. Po dwa złote medale o wadze 279,28 g każdy³⁶

³² Na temat Gimnazjum w XVIII w. zob. B. Schulz, *Das Danziger Akademische Gymnasium im Zeitalter der Aufklärung*, ZWG, H. 76: 1941, s. 5–102; L. Mokrzecki, *Gdańskie Gimnazjum Akademickie – zarys dziejów*, s. 13–41.

³³ F. Klein, *Das befreyte Preußen in dem dritten Jubelfeste, welches die Stadt Danzig zum erneuerten Andenken dieser Befreyung feyerte* (Danzig 1754), [in:] G. Wernsdorff, *Oratio saecularis* (Bibl. Gd. PAN, sygn. Od 17388, 2°, adl. 29). Tekst Kleina, który stanowi bardzo interesujący wykład stosunku gdańszczan do dziejów swojego miasta, do zakonu krzyżackiego i Polski, zasługuje na osobne krytyczne opracowanie historycznoliterackie.

³⁴ E. Kotarski, *Gdańska poezja okolicznościowa XVIII wieku*, Gdańsk 1993, s. 40, 75 (fragmenty ody), 341.

³⁵ A. von Leubnitz zaangażowany był w kwestie reformy ustrojowej w Gdańsku w okresie inżynierii Augusta III w gdański system polityczny w latach 1749–1751, zob. E. Cieślak, *Konflikty polityczne i społeczne w Gdańsku w połowie XVIII w. – sojusz pospółstwa z dworem królewskim*, Wrocław 1972.

³⁶ Złoty medal (unikat) zachował się w zbiorach drezdeńskich (Münzkabinett, nr 4010): *Unter einer Krone. Kunst und Kultur der sächsisch-polnischen Union*, hrsg. v. W. Schmidt, D. Syndram, Leipzig 1997, s. 131, nr 122 (odbitka w wielkości naturalnej; medal określony jako dzieło nieznanego medaliera).

przesłano królowi i jego małżonce³⁷, jeden otrzymał również faworyt Augusta III, wszechwładny minister Henryk von Brühl³⁸. Na ich wybite przeznaczone kruszec o wadze 400 dukatów, z którego wykonano 5 złotych monet o wartości 80 talarów każda. Warto przypomnieć, że według ówczesnych cen gdańskich za 80 talarów (ponad 349,5 fl.) można było nabyć 10 krów lub 3 konie³⁹, była to średnia rocznych zasadniczych zarobków nauczycielskich w osiemnastowiecznym Gdańsku⁴⁰. Zapisy księgowo są skrupulatne – odnotowano w nich nawet wydatek za pocztę do Warszawy w wysokości 8 fl. za przesyłkę medali. W skarbcu miasta pozostawał pewien zapas medali i np. 7 VIII 1761 r.⁴¹ obdarowano monetą wojewodę nowogródzkiego księcia Józefa Aleksandra Jabłonowskiego (1711–1777), znanego bibliofila, kolekcjonera i mecenasa nauki, przyszłego założyciela „Societas Jablonoviana”.

Dodatkowe koszty poniesione przy wykonaniu medalu przedstawiają się następująco. 5 października prawdopodobnie za wybite pierwszej partii monet zapłacono gdańskiemu mistrzowi kowalskiemu Johannowi Gottfriedowi Barmowi 230 fl., w kolejnych ratach 30 października i 30 listopada otrzymał on jeszcze 30 fl. oraz 100 fl. 5 października za srebro (105 ½ grzywny) odkupione od Doroty Konstancji Schmidt, wdowy po mistrzu złotniczym i przedsiębiorcy⁴² (płacąc po 36 fl. i 3 gr. za grzywnę kruszcu, wypłacono 3808 fl. i 16 ½ gr.); 2 listopada dołożono jej jeszcze za 108 grzywien i 4 łuty dobrego srebra („fein blick Silber”), płacąc jej w sumie 3907 fl. i 24 gr. 15 III 1755 r. zlecono kolejną wypłatę na ręce wdowy Schmidt, tym razem za dostarczenie partii kruszcu o wadze 30 grzywien, 3 lutów i 3 fenigów. Introligatorowi Peterowi Thomae za wykonanie oprawy wydrukowanych dwóch oracji („per 2 *Orationes Secularis*”) wygłoszonych w czasie uroczystości wypłacono 301 grzywien i 28 ½ gr.⁴³ Historyk Michael Ch. Hanow pisał, że „zgodnie ze zwyczajem została wygłoszona mowa przez sławnego [Gottlieba – E. K.] Wernsdorffa, którą wydano później drukiem w formie folio”⁴⁴. Na ten cel przeznaczono 1600 arkuszy papieru („jede auf 800 Bogen gedruckt”), drukarzowi Thomasowi Johannowi Schreiberowi zaś zapłacono za usługę 847 fl.⁴⁵ Utwór jubileuszowy G. Werns-

³⁷ Ostatnio został opublikowany w katalogu wystawy: *Obok. Polska – Niemcy 1000 lat historii w sztuce*, s. 357 (podobizna pomniejszona).

³⁸ Nieco później, w latach 1748–1750, H. von Brühl odegrał kluczową rolę w negocjacjach pomiędzy Radą miejską Gdańska a dworem, zob. E. Cieślak, *Konflikty polityczne i gospodarcze w Gdańsku*.

³⁹ T. Furtak, op.cit., s. 140, 144.

⁴⁰ Por. E. Kizik, *Koszty utrzymania Gimnazjum Akademickiego*, [in:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, s. 60–62.

⁴¹ APG, sygn. 300, 12/168, s. 120.

⁴² Zapewne chodzi o wdowę po Benjaminie Ephraimie Schmicie (Schmidt), zmarłym w 1745 r. (zob. J. Kriegseisen, *Słownik*, s. 185, 231). Prowadzenie warsztatów po mężach nie było w Gdańsku niczym wyjątkowym, albowiem zapisy prawa chełmińskiego w niczym nie upośledzały dziedziczących wdów, a przy wzajemnym zapisie testamentowym (*reciproce*) wraz z tzw. połową chełmińską zapewniały im 7/8 wspólnego majątku małżeńskiego. Mimo oporu cechów niechętnych wdowim warsztatom rozwiązania prawne umożliwiały dożywotnie prowadzenie przedsiębiorstwa.

⁴³ APG, sygn. 300, 12/168, s. 107.

⁴⁴ M. Ch. Hanow, op.cit.

⁴⁵ APG, sygn. 300, 12/168, s. 107.

dorff'a opublikowano łącznie ze wznowioną edycją mowy profesora Johanna Petera Titiusa z 1645 r.⁴⁶, tekstem okolicznościowej kantaty Johanna B. C. Freislicha oraz wykładem Friedricha Kleina⁴⁷. Ponownie w rachunkach pojawia się wdowa Schmidten, od której odkupiono srebro o wadze 28 i $\frac{2}{3}$ grzywny za 1037 fl. i 26 gr. W następnym roku, 11 I 1755 r., zaksięgowano wypłacenie złotnikowi i przedsiębiorcy Johannowi Conradowi Stenzlowi 450 fl. zapewne za srebro, a następnie za złote dukaty albo złoty złom o wartości 400 dukatów. Kosztowało to budżet dodatkowe 3491 fl. i 24 gr. Jeszcze 12 IV 1755 r. odnotowano ponowną wypłatę na rzecz Johanna Conrada Stenzla – 193 fl. i 9 gr.

W sumie na wybicie medalu budżet miasta wyłożył niebagatelną kwotę 15 853 fl. i 9 gr., co stanowi równowartość 201 łasztów pszenicy albo 380 łasztów żyta, aby sięgnąć po porównanie z najważniejszymi produktami reeksportowanymi przez Gdańsk⁴⁸. Suma znaczna, jeśli porównamy ją np. z przeciętnymi rocznymi wydatkami z lat 1753–1756 na utrzymanie twierdzy Wisłoujście (8981 fl.)⁴⁹ czy garnizonu (14 391 fl.)⁵⁰. Odpowiadała dochodom kolegium jezuickiego na podgdańskich Starych Szkotach, które według wyliczeń Sławomira Kościelaka⁵¹ wynosiły około 18–19 tysięcy fl. (złotych). I jeszcze dwa porównania: dysponując taką sumą, można było rozważać kupno kamienicy przy jednej z głównych ulic Głównego Miasta w Gdańsku⁵², tylko niewiele wyższa była królewska rata, którą wypłacono Augustowi III w roku budżetowym 1754/1755 (18 720 fl.)⁵³.

I tu na zakończenie dochodzimy do rozważań o motywacji ponoszenia tak znacznych wydatków, szczególnie w sytuacji miasta, które jak Gdańsk borykało się z wysokim zadłużeniem zarówno zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Na obsługę kredytów zaciągano nowe, z reguły oprocentowane w skali 3–4%. Dług miasta przejęty przez Prusy w 1793 r. urósł do niebagatelnej kwoty 8 milionów fl.⁵⁴ Cele wręczania kosztownych podarków wpływowym politykom związanych z dworem królewskich, od których zależała przychylność panujących, są w pełni zrozumiałe i trudno podważać ich zasadność. Takie były koszty polityki i chęć sprostania

⁴⁶ L. Mokrzejcki, *Titius Jan Piotr (1619–1689)*, [in:] *Słownik Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4: (R–Ż), red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 369–370. Zob. B. Nadolski, *Mochinger i Titius – profesorowie retoryki w Gdańsku*, [in:] idem, *Ze studiów nad życiem literackim i kulturą umysłową na Pomorzu w XVI i XVII w.*, Wrocław 1969.

⁴⁷ J. P. Titius, *Oratio secularis, Prussia speculum, sublata Cruciferor* [...], [in:] G. Wernsdorff, *Oratio saecularis*.

⁴⁸ J. Furtak, op.cit., s. 122–123, tab. 17.

⁴⁹ W roku budżetowym 1754/1755 na Wisłoujście wydano 9269 fl. (APG, sygn. 300, 12/168, s. 97).

⁵⁰ M. Foltz, *Geschichte des Danziger Stadthaushalts*, Danzig 1912, s. 484, tab. 29.

⁵¹ S. Kościelak, *Jezuici w Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk 2003, s. 94, tab. 13.

⁵² Np. 11 IV 1774 r. dom przy ul. Chlebnickiej zlicytowano za 16 020 fl., a 9 maja za kamienicę na Długim Targu zapłacono 22 610 fl., zob. *Danziger Monathliche Sammlung (1773–1792)* w: Bibl. Gd. PAN, sygn. Ms. 145 (bez paginacji, w układzie chronologicznym).

⁵³ APG, sygn. 300, 12/168, s. 62.

⁵⁴ M. Foltz, op.cit., s. 296–297.

wykreowanym w drugiej połowie XVII i w XVIII w. gestom, oczekiwanym przez osoby wpływowe. W gdańskich księgach kasowych istniało nawet odpowiednie konto służące księgowaniu takiego rodzaju wydatków miejskich: „Verehrung und Geschenke Ausgabe”⁵⁵. Hojność i rozdawnictwo podarków jest ważnym sposobem tworzenia warunków do nawiązywania dobrych stosunków dyplomatycznych⁵⁶. Obdarowywanie obcych dyplomatów i urzędników państwowych było normą i trudno się w tych zachowaniach doszukiwać tylko korupcji. Miasto tak bogate jak Gdańsk i pragnące odgrywać znaczącą rolę w polityce regionalnej musiało utrzymywać wysoki poziom wydatków reprezentacyjnych i stale pokazywać swoją hojność, którą oceniano na zewnątrz jako stan możliwości finansowych miasta. Jednak w tym konkretnym przypadku większość obdarowanych stanowiły osobistości z kręgów gdańskich elit władzy, które doskonale sobie zdawały sprawę z miserii miejskich finansów oraz przedstawiciele nauki i duchowni, i tak przecież zależni od Ordynków. Być może dotykamy tu delikatnego problemu wynagradzania rządzących Gdańskiem, sprawy wyjątkowo trudnej do precyzyjnego zbadania. Według decyzji Ordynków z 27 II 1648 r. czterech burmistrzów z tego tytułu otrzymywało rocznie po 333 dukaty (2997 fl.), z kolei pensja przewodniczącego Drugiego Ordynku (Ławy) wynosiła 666 fl. i 20 gr.⁵⁷ Jednak należy mieć na uwadze, że większość dochodów burmistrzów i rajców pochodziła z opłat za prowadzenie rozlicznych czynności urzędowych, sprawowanie nadzoru administracyjnego nad różnymi instytucjami, nie wspominając już o bezwstydnym przyznawaniu sobie intratnych zamówień Rady płatnych z kasy miasta. Nie mogę się oprzeć wrażeniu, że zamówienie kosztownego medalu było dla rajców jedynie szlachetnym pretekstem, aby po raz kolejny sięgnąć do kasy publicznej. Bez wątplenia trwonienie środków publicznych przez gdańskie elity władzy warte jest osobnych badań źródłowych, które możliwe są tylko poprzez analityczne rozpoznanie księgowości gdańskiej kamlarii.

⁵⁵ Np. APG, sygn. 300, 12/87, s. 57 (1641 r.); sygn. 300, 12/116, s. 51 [102] (1677 r.); sygn. 300, 12/175, s. 53 [106] (1761 r.). Zob. również konto „Tractament Fremdbder Herrn Ausgabe” z poniesionymi wydatkami na ucztę – wina i różnego rodzaju delikatesy dla dyplomatów i gości Rady miejskiej, np. APG, sygn. 300, 12/109, s. 118 (1669 r.); sygn. 300, 12/164, s. 108 (1750 r.); sygn. 300, 12/165, s. 104 (1750 r.); sygn. 300, 12/176, s. 55 [112] (1763 r.); E. Kizik, *Prezenty w polityce Gdańska*; E. Cieślak, *Udział Gdańska w życiu politycznym Prus Królewskich i Rzeczypospolitej*, [in:] *Historia Gdańska*, t. III/1, s. 209–210.

⁵⁶ J. Falcke, *Studien zum diplomatischen Geschenkwesen am brandenburgisch-preußischen Hof im 17. und 18. Jahrhundert* (Quellen und Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte, Bd. 31), Berlin 2006; zob. moją recenzję tej wielce interesującej i inspirującej pracy w: *Zapiski Historyczne*, t. 73: 2008, z. 2–3, s. 243–249.

⁵⁷ APG, sygn. 330, 12/110, s. 173.

Il. 1. Johann Donnet, projekt medalu (awers i rewers) na jubileusz trzechsetlecia zjednoczenia Gdańska i Prus z Koroną Polską, 1754 r. (APG, sygn. 300, 12/168, s. 121).

Il. 2. Złoty medal na jubileusz trzechsetlecia zjednoczenia Gdańska i Prus z Koroną Polską, 1754 r. (awers), unikat (Drezno, Staatliche Kunstsammlung, Münzkabinett), według: *Unter einer Krone. Kunst und Kultur der sächsisch-polnischen Union*, hrsg. v. W. Schmidt, D. Syndram, Leipzig 1997, s. 131, nr 122.

DIE DANZIGER JUBILÄUMSMEDAILLE ANLÄSSLICH DER 300-JAHRFEIER
DER INKORPORATION PREUSSENS NACH POLEN IM JAHRE 1754

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: *Medaillenprägekunst, Mäzenatentum, diplomatische Geschenke, Danziger Stadtfinanzen*

In der Danziger Historiographie des 16. bis 18. Jahrhunderts wurde das Andenken an den siegreichen Krieg gegen den Deutschen Orden gepflegt; im Bewusstsein der Danziger spielte es eine Rolle als ein bedeutendes Identifikationselement. Dieser Tradition entsprechend würdigte die Danziger Obrigkeit im Jahre 1754 feierlich den 300. Jahrestag der Überwindung der Ordensherrschaft und des Anschlusses von Preußen an Polen im Jahre 1454. Neben feierlichen Veranstaltungen und Festreden gehörte das Prägen von Gelegenheitsmedaillen zu den charakteristischen Elementen, mit denen in der Frühen Neuzeit öffentliche Feste begangen wurden. Auch in Danzig wurden auf Kosten des Stadtsäckels goldene und silberne Medaillen zum Gedenken an besondere Ereignisse geprägt. Die Jubiläumsfeierlichkeiten sind aus der Literatur bekannt, deswegen widmet sich der vorliegende Artikel der Analyse von Einträgen im Danziger Kassenbuch für das Jahr 1754/55. Die Buchhaltungseinträge ermöglichen die Rekonstruktion der nicht näher bekannten Umstände, welche die Prägung der Jubiläumsmedaille begleiteten. Unter anderem ist es gelungen, den Autor des Projekts herauszufinden und zu bestimmen (Johann Donnet), ebenso wie die Zahl der geprägten Münzen und vor allem die Kosten, welche die Stadt aus diesem Grund zu tragen hatte. Aus dem gesammelten Metall wurden 286 silberne und 5 goldene Münzen geprägt, welche anschließend an die wichtigsten Persönlichkeiten in der Stadt und in der Rzeczpospolita verteilt wurden. Der Kreis der mit diesem besonderen Geschenk geehrten Personen spiegelt die in Danzig geltende Machthierarchie wider. Diese kostspielige Forme städtischen Mäzenats stellte darüber hinaus eine versteckte Form der Belohnung für politische Unterstützer dar. Die Verteilung der Präsente wurde zu den Kosten der Politik gerechnet, wie es den im der zweiten Hälfte des 17. und im 18. Jahrhundert herausgebildeten Gepflogenheiten entsprach. Das Ausmaß der Kosten, welche die Stadt auf sich nahm, zeigt ein Vergleich: für die Prägung der Medaillen gab die Stadt trotz ihrer hohen Verschuldung die bedeutende Summe von 15.853 fl aus, während die jährlichen Ausgaben für den Unterhalt der städtischen Garnison 14.391 fl betragen.

GDAŃSK JUBILEE MEDAL ON THE 300TH ANNIVERSARY
OF THE INCORPORATION OF PRUSSIA INTO POLAND IN 1754

Summary

Key words: *medals, patronage, diplomatic gifts, the budget of Gdańsk*

The cultivation of the memory about the victorious battle with the Teutonic Order in Gdańsk historiography of the 16th-18th centuries constituted an important element of Gdańsk inhabitants' identity. According to this tradition, in 1754 the city authorities of Gdańsk commemorated the 300th anniversary of the collapse of the power of the Teutonic Order and the incorporation of Prussia into Poland in 1454. Apart from organizing official celebrations and giving solemn speeches, another characteristic element of public celebrations in the early modern period became minting medals. In Gdańsk the city financed minting gold and silver medals to commemorate special events. Jubilee celebrations appear in the literature of the subject. That is why the aim of the article is the analysis of records included in Gdańsk account book for the year 1754/1755, which allow us to reconstruct unknown circumstances of minting the jubilee medal. Thanks to the research the author of the project was found and identified (Johann Donnet). What is more, it was revealed how many coins were minted and how high costs the city bore for this. From the collected precious ore there were minted 286 silver coins and 5 gold coins, which were given away to the most important people in the Gdańsk and in the country. The circle of people honoured by the jubilee medal reflected the hierarchy of power in Gdańsk. This costly form of the patronage of the city constituted also a hidden form of remuneration for politicians. Giving away medals was included in the costs of making politics, which required meeting the expectations created in the second half of the 17th and the 18th centuries. The magnitude of the expenses is considerable, for despite serious debts Gdańsk paid for minting medals the big sum of 15 853 florins, which constituted the sum of money comparable with annual expenses on the maintenance of the local garrison (14 391 florins).